

Κριτικός σχολιασμός του μυθιστορήματος του Σταμάτη Τσαρουχά

“Το ρόδο της Κυζίκου”

Κυρίες και κύριοι,

η συγγραφική δραστηριότητα είναι μια πνευματική ενασχόληση, η οποία στο πέρας της γεννά μια ατμόσφαιρα κοινωνικότητας. Κάθε λογοτεχνικό έργο είναι φύσει κοινωνικό όργανο πολιτισμικής έκφρασης, το οποίο αλιεύει μέσω της τέχνης και προβάλλει τα μεγάλα ανθρώπινα προβλήματα στις κρίσιμες ιστορικές εκδηλώσεις τους.

“Το ρόδο της Κυζίκου” με τον τίτλο του και μόνο αποπνέει ένα άρωμα μικρασιατικής δροσιάς και ενεργοποιεί κάποια λανθάνουσα ή λιπόθυμη επιθυμία μας να το μυρίσουμε ή ακόμη και να το δρέψουμε αναγνωστικά. Ο τίτλος του βιβλίου είναι αρκετά ευρηματικός και, κατά συνέπεια, παραπέμπει αβίαστα στο ρόδινο πολιτισμικό περιβάλλον της Ελληνικής Μικρασίας και σε μια μήτρα του γόνιμου Μικρασιακού Ελληνισμού, την Κύζικο. Έτσι, γίνεται μια προειδοποίηση για την ιστορική μεταλαβιά που θα προσφέρει στον αναγνώστη.

Ο συγγραφέας του μυθιστορήματος Σταμάτης Τσαρουχάς παρουσιάζεται ως ικανός ανατόμος της Ελληνικής κοινωνίας και επιδέξιος χειριστής της Ελληνικής ιστορίας. Με αυτά τα δύο βασικά εφόδιά του έγραψε και μας προσφέρει ως αναγνωστικό αντίδωρο ένα ιστορικό μυθιστόρημα με την ιστορία είτε ως απλή κρούστα στα καθημερινά δρώμενα είτε ως παράγοντα προσδιοριστικό των κινήσεων ή αποφάσεων των ηρώων του. Έτσι, τα επεισόδια στο πλαίσιο της μυθοπλασίας τους, ενταγμένα πάντοτε εύστοχα στο χωροχρόνο, προσφέρουν εύληπτο το ιστορικό τους περιεχόμενο και οι ευδιάκριτες εικόνες των περιστατικών συγκροτούν ένα εύπεπτο αναγνωστικό κείμενο.

Ο συγγραφέας καταγόμενος από τη Νέα Αρτάκη, της οποίας το όνομα παραπέμπει αναπόφευκτα στην παλιά Αρτάκη, με μια οξύτατη ματιά και συνετή πέννα αναπλάθει το παρελθόν της ιδιαίτερης πατρίδας του, ταξιδεύει στα περασμένα της γενιάς του και αυτοπροσδιορίζεται. Συμπαρασύρει θετικά τον αναγνώστη στα υγιή ιδεολογικά σκοπούμενά του και τον ξεναγεί με τη λογοτεχνική περιδιάβαση στα προσωπικά του ψυχορραγήματα. Ο συνταξιδιώτης αναγνώστης απολαμβάνει μια μυθιστορηματική ευτυχία που συνιστά κατά κύριο λόγο η αριστουργηματική παράθεση της υπόθεσης και τα συνθετικά της στοιχεία, τα οποία προβάλλουν ως τα κυριότερα μοτίβα του ρομαντισμού, δηλαδή η πατρίδα, η φύση, ο έρωτας, η ιστορία. Όλα αυτά καταγράφονται αδιάλειπτα όχι τόσο από την πυκνότητα των λαογραφικών μοντέλων όσο από τη λειτουργία της οικογενειακής ζωής. Εύστοχα ο συγγραφέας για την ορθολογική προσέγγιση του παρόντος και του παρελθόντος χρησιμοποιεί την παρατήρηση, την ατομική μνήμη και μαρτυρία, την προφορική παράδοση. Σκοπός του δεν είναι να κατευνάσει την αιμορραγούσα μνήμη του, αλλά, όπως και ο ίδιος διακηρύττει, να αποτελέσει το σύγγραμμά του ένα φόρο τιμής στις ανώνυμες τυραγνισμένες ελληνικές ψυχές μέσα στη φρίκη του Μικρασιατικού πολέμου. Συστήθηκε αναμφισβήτητα και ένα υποστηρικτικό υλικό εκπαίδευσης, αφού το κείμενο προσφέρεται και ως γνήσια ιστορική πηγή, καλύπτοντας τα εθνικά γεγονότα από τη Μικρασιατική συντριβή του '22 μέχρι το Νοέμβριο του '73. Γι' αυτό ακριβώς, μπορεί αβίαστα να χαρακτηριστεί έμμεση ιστορική πηγή. Οι βασικές νοηματικές αρτηρίες του είναι γαλβανισμένες από το ιστορικό υλικό της προσφυγιάς μέχρι το επώδυνο μπόλιασμά της στη Μητρόπολη Ελλάδα.

Από όλα όσα διαδραματίζονται αναδύεται η προσδοκία μιας νέας αρχής, η νοσταλγία για τα «ματωμένα χώματα» και το οχληρό αίσθημα ενοχής που χρεώνεται σε πολλά πρόσωπα επώνυμα και ανώνυμα. Ο συγγραφέας δεν είναι ένας απλός παρατηρητής, αλλά με το βλέμμα της αφηγήτριας μάνας δίνει την εντύπωση ότι συμμετέχει ο ίδιος σε όλα τα δρώμενα, αποκαρδιώνεται από τη βαρβαρότητα και εγκληματική δράση των Τούρκων, αηδιάζει από την προδοτική φλεγματικότητα των υποτιθέμενων συμμάχων μας και βγάζει έντονες κραυγές απελπισίας ως θύμα, αλλά και φωνές ετυμηγορίας ως δημόσιος κατήγορος. Με το συγγραφικό νυστέρι του

προσπαθεί να ανατάμει τον ύπουλο και νοσηρό ρόλο των ξένων δυνάμεων, οι οποίες με τη συνεργασία του Κεμάλ ή την εξόφθαλμη ανοχή της δράσης του, είχαν δρομολογήσει τον αφανισμό των Ελλήνων της περιοχής. Φυσικά όλα αυτά παρουσιάζονται μέσα από τη δράση των ηρώων του μυθιστορήματος σε επεισόδια, που τα διέπει άλλοτε ο έρωτας και η αισιοδοξία, άλλοτε ο πεσσιμισμός και η συντριβή και άλλοτε η ελπίδα και η αναζήτηση της θεϊκής αρωγής.

Στην αφηγηματική αφετηρία βρίσκεται και αρχίζει να ξετυλίγεται ο νοηματικός μίτος με την επίσκεψη των ηρώων στην παλιά Αρτάκη. Αυτή σήμερα εμφανίζεται ως στεγνό και τα μέγιστα ελλειμματικό κακέκτυπο της πρώην Ελληνικής πόλης με κύριο γνώρισμά της το ιστορικό απογύμνωμα. Η νοσταλγία είναι το πρώτο ισχυρό συναίσθημα που εισπράττει ο αναγνώστης. Όλα στη συνέχεια εξελίσσονται με μία θεαματική φυσική ροή, που θα 'λεγε κανείς ότι σχεδιάστηκαν από έναν παντεπόπτη αφηγητή, για να οικοδομηθούν ως ένα άριστα διαρθρωμένο αφήγημα.

Η οικογένεια, την οποία παρακολουθεί από πολύ κοντά η σκέψη και η βούληση του συγγραφέα, χωρίς να είναι ένα μωσαϊκό χαρακτήρων, είναι μια συμπαγής κοινωνική ομάδα με φυσικές ενδογενείς αντιθέσεις. Όλα τα μέλη της δρουν, όπως ακριβώς υπαγορεύει η ιστορία και οι προσωπικές επιλογές γίνονται παράγοντες σύγκρουσης με πρόσωπα και καταστάσεις. Πέραν αυτού, όμως, οι ήρωες διαισθάνονται τις ουσιαστικές ευθύνες των επώνυμων υπευθύνων και θλίβονται παθητικά ή τους λοιδορούν επιθετικά με μια κριτική ισορροπιών: "Τώρα που πέθανε ο Βενιζέλος, βρέθηκε άλλος εχθρός, οι κομμουνιστές", λέει ο πατέρας της Φροσύνης σε ένα παραλήρημα εθνική αυτοσαρκασμού.

Η διαδρομή από τη γενέτειρα μέχρι την ίδρυση της νέας πόλης είναι τόσο οδυνηρή, όσο και επική. Στη δομή του έργου διακρίνεται εύκολα η συνοχή των επεισοδίων και τα νοηματικά γεφυρώματα είτε μέσω συνειρμών, είτε με την παρέμβαση της αφηγήτρια μάνας. Στα περιστατικά υπάρχει μια τέτοια φυσικότητα συμπεριφοράς, ώστε δίδεται η εντύπωση ότι ο συγγραφικός νους δεν προσχεδιάζει τις επόμενες κινήσεις των ηρώων του, αλλά υποχρεώνεται να τους ακολουθήσει ως αυτόκλητος ρεπόρτερ.

Στους κυριότερους ήρωες διαπιστώνουμε ειδικούς χρωματισμούς χαρακτήρων, που πλάθονται ζωντανοί. Το κάθε μέλος της κεντρικής οικογένειας έχει επωμιστεί έναν ειδικό ρόλο, ο οποίος σταδιακά μεταλλάσσεται σε συνιστώσα προσδιοριστική του άξιου οικογενειακού μοντέλου της εποχής και της έμφυτης Ελληνοφροσύνης. Ο παππούς το πιο παλιό φυτό της Μικρασίας δεν παραιτείται, δεν αντέχει την ταπείνωση της φυγής. Μένει πίσω μόνος του, όταν οι άλλοι φεύγουν, ως θεματοφύλακας των ιδανικών που οικοδόμησε τόσα χρόνια ο ίδιος. “Εγώ δεν αφήνω τα χρώματά μου” μονολογεί.

Ο συγγραφέας τον καταχωρίζει στους αγνοούμενους, δεν τον σκοτώνει, δεν επιβεβαιώνει το οικτρό τέλος του και με τον τρόπο αυτό τον εξαϋλώνει. Ο Στρατής πρότυπο οικογενειάρχη τεκμηριώνει με τη συμπεριφορά του το πόσο ήπιος, προσηνής και εργατικός είναι. Η σύζυγος Μαριγώ μόνιμη δεσποτική αντιπολίτευση καταπνίγει εν τη γενέσει τους όλες τις σπανίζουσες ενδοοικογενειακές μικροχαρές. Εκδηλώνει μια άρνηση προσαρμοστικότητας στα νέα δεδομένα. “Δε θα πας πουθενά! ... φώναξε με θυμό η Μαριγώ”. Γενικά, το ήθος των ηρώων σμιλεύεται με προσοχή μέχρι την εκκόλαψη και σταθεροποίησή του και όλοι οι ήρωες, “όταν αντιμετωπίζουν την ωμή πραγματικότητα, δε λησμονούν το όνειρο”.

Στις περιγραφές του το έργο παρουσιάζει μια εξαιρετική λογοτεχνική δύναμη και εικονοπλασία. Αρκετές ρεαλιστικές εικόνες φτάνουν στο επίπεδο του νατουραλισμού, δηλαδή της αποτύπωσης της ωμής πραγματικότητας. Οι σκηνές των απελπισμένων στην προκουμαία της Πόλης είναι ειλημμένες από την κόλαση του Δάντη. Είναι σκηνές με ιδιαίτερη παραστατικότητα και σκηνοθετική συγκρότηση. Σκηνές ανείπωτης οδύνης που βήμα – βήμα συνθέτουν τον τρόπο, και γενικά τις πιο χαρακτηριστικές εικόνες της παθολογίας του πολέμου.

Ο συγγραφέας επιμελώς σχεδιάζει τις περιγραφικές αντιθέσεις. Οι βασανιστικές διαδικασίες δημιουργίας μιας, εικονικής έστω, ανθρώπινης διαβίωσης συνοδεύεται αντιθετικά και σχεδόν μόνιμα από μια διακριτική γλυκύτητα των φυσικών στοιχείων που προσφέρονται αφειδώς και προετοιμάζουν την θνησιγενή, όμως, προοπτική ύφεσης στο τυρρανικό καθεστώς της προσφυγιάς. “Τα χρώματα στον ορίζοντα άλλαζαν στο λεπτό.

Απ' το βαθύ κόκκινο στο μενεξεδί κι έπειτα στο ψυχρό μπλε". Λες και η φύση αμέτοχη και αδιάφορη για τα ανθρώπινα τα χλευάζει εσκεμμένα. Την περιγραφική ποιότητα ενισχύουν ελκυστικές ηχοποιητικές εικόνες: "Οι χοντρές αλυσίδες άρχισαν να τυλίγονται στα σιδερένια βαρούλκα στριγκλίζοντας" και λίγο παρακάτω: "Ένα βουβό κλάμα, ένα μοιρολόι άρχισε ν' απλώνεται σιγά σιγά πάνω στο καράβι". Κάθε φορά που βρίσκεται μπροστά στη φύση ο συγγραφέας εμφορείται από ένα λυρικό οίστρο.

Σε όλα τα κεφάλαια πνέει μια αύρα θρησκευτικότητας με αποσπάσματα από τη χριστιανική θεολογία και υμνογραφία. Ο ταπεινός ήρωας του μυθιστορήματος αναζητεί καταφύγιο σωτηρίας στη θεϊκή δεξαμενή πνεύματος αγίου. Με τη στάση του προστατεύει τη Χριστιανική παράδοση και την πίστη του τη θεωρεί ιερό και χρήσιμο σκοπούμενο. "Κύριε προς σε κατέφυγα", προιδεάζει ο τίτλος στο έβδομο κεφάλαιο. Σε όλα τα κεφάλαια άλλωστε ο κάθε τίτλος προοικονομεί και προσημαίνει το τι θα ακολουθήσει.

Σε επίπεδο αφήγησης το μυθιστόρημα έχει το χαρακτήρα της αναδρομής, έντεχνα σχεδιασμένης με την επινόηση της μητέρας-αφηγήτριας. Τα γεγονότα ξετυλίγονται σε δύο χρονικές βαθμίδες, δηλ. του παρόντος και του παρελθόντος, που εναλλάσσονται με τις διάσπαρτες στην ευθύγραμμη αφήγηση αναδρομές. Αυτή η εναλλαγή καταλύει τη μονοτονία της κλασικής ευθύγραμμης αφήγησης. Εντυπωσιακά δομημένη είναι και η διάσταση ανάμεσα στο μικρό παιδί αντικείμενο της αφήγησης και στη μητέρα – αφηγηματικό ώριμο υποκείμενο. Πάντως, το αφηγηματικό "εγώ" στέκεται αντικειμενικός κριτής χρεώνοντας ευθύνες και στους Έλληνες, έστω και ποσοστιαία, φροντίζει να μη γίνει ιστορικός κιβδηλοποιός: "Ο πόλεμος είναι θάνατος και για τους ηττημένους και για τους νικητές", ισχυρίζεται με σοφία ο συγγραφέας.

Συχνά παρεμβάλλονται αποσπάσματα τραγουδιών ποικίλης προέλευσης, τα οποία μέσα στον αφηγηματικό ρου φαντάζουν σχεδόν αυτοφυή και δε διακόπτουν την αφήγηση, τουναντίον την ενισχύουν νοηματικά αποκλείοντας την ανία της ομοιομορφίας. Ο συγγραφέας καιροφυλακτεί και καταθέτει:

“Σαν τα πλατάνια του βουνού
χινόπωρο δεν ξεύρουν

έτσι κι εγώ δεν πάντεχα
γεράματα να μ' εύρουν..."

Σε πολλά σημεία του έργου η αφήγηση είναι έμφορτη από διδακτισμό δασκαλεύοντας ότι ο άνθρωπος πρέπει να αντλεί θάρρος εκ του μηδενός. Χρήστες τέτοιας δυναμικής παρουσιάζει τους ήρωές του, επισημαίνοντας ότι μέσα του ο Έλληνας έχει "μια αντίμαχη δύναμη που, όταν υποφέρει, τον σπρώχνει να μασά και να ξαναμασά τον πόνο, ίσως γιατί, μη έχοντας διέξοδο για τη χαρά, πρέπει να ισοφαρίσει τη στέρησή της με τον πιο κορυφαίο τόνο της λύπης". Η αγωνιστικότητα, η αυστηρή προσήλωση στις ανθρώπινες αξίες, ο σεβασμός στις προγονικές παρακαταθήκες είναι μέσα στις διδακτικές προτάσεις του έργου.

Το απλό, φυσικό, αντιρρητορικό και συχνά λυρικό ύφος χωρίς λογοτεχνικούς ακροβατισμούς, αλλά με κρυφούς τόνους διαμαρτυρίας γύρω από την τραγικότητα της φυγής και επώδυνης εγκατάστασης στη μητρόπολη Ελλάδα, διαθέτει στοιχεία φιλοσοφικού στοχασμού, όπως

“ο φανατισμός κι ο πόλεμος ξυπνούν τα πιο άγρια ένστικτα
στον άνθρωπο”.

Τέτοιες θέσεις τονίζουν και το αντιπολεμικό κλίμα που διέπει το μυθιστόρημα, γενικά.

Η αφηγήτρια μάνα ξεδιπλώνει οργανωτικά ένα χαμηλόφωνο και εξομολογητικό ύφος ικανό να κάνει τον αναγνώστη κοινωνό της ψυχολογίας που βίωνε η ίδια.

Η γλώσσα είναι η απλή καθομιλούμενη δημοτική χωρίς λόγιες προσμίξεις. Χαρακτηρίζεται μάλιστα και από μια ποιητική λειτουργία: “κρυστάλλινη απλωσιά της ακύμαντης θάλασσας”.

Το μυθιστόρημα στο σύνολό του είναι ένας ύμνος στον Έλληνα Μικρασιάτη του μόχθου, της αγωνιστικότητας, της ατελείτητης προσπάθειας για επιβίωση, είναι ένα συμπαθητικό βλέμμα στον ήρωα Μικρασιάτη που αντλεί αισιοδοξία μέσα από τα χαλάσματα, που βρίσκει ευκαιρίες ανασύστασης μέσα στο δράμα, που δεν ορρωδεί μπροστά στο λυκόφως της ζωής του, μπροστά στις ορατές και αόρατες απειλές, αλλά προμηθειακά παλεύει για την προσωπική και εθνική ανασυγκρότηση.

Παράλληλα είναι και ένα πικρό τραγούδι για τον ενορχηστρωμένο αφανισμό των Ελλήνων Μικρασιατών, μια ελεγεία της συμφοράς τους. Είναι ολόκληρο ένας λυγμός, απότοκο του θανατηφόρου ακρωτηριασμού που υπέστη ο Μικρασιατικός Ελληνισμός. Είναι, όμως, και εκμαγείο χριστιανικότητας, η οποία προβάλλεται ως δυναμικό και ήρεμο εφόδιο αναστολής του θανάτου στα πρόθυρα της ολοσχερούς καταστροφής. Η θεολογία που αποπνέεται συνάδει με τα εσώψυχα των ηρώων. Το μυθιστόρημα αξιοποιεί τεχνηέντως δύο βασικά Ελληνικά στοιχεία: Το Χριστιανικό και συνάμα κοινωνικό υπόβαθρο της ζωής και το ιστορικό περιβάλλιο του πολιτισμού μας. Και τα δύο τα προβάλλει ευθαρσώς και αδιακρίτως ως γόνιμα μνημεία Ελληνισμού αφενός και αφετέρου ως αναπόδραστη “βιοτική μέριμνα” όλων μας.

Συμπερασματικά, “το Ρόδο της Κυζίκου” είναι κατά τεκμήριο ένα πολύ ελκυστικό ανάγνωσμα και μαζί μια πρόταση “για την ελληνική κοινωνία να αξιοποιήσει τις μεγάλες θυσίες των πληγέντων Ελλήνων Μικρασιατών και να ενσωματώσει στην κοινή συλλογική μνήμη την ιστορική εμπειρία διαμορφώνοντας ένα αρραγές ιστορικό βάθρο για τις επόμενες γενιές. Ο συγγραφέας του έργου αναδεικνύεται διάκονος και μύστης της νεοελληνικής λογοτεχνίας, και συνάμα ρύστης της Ελληνορθόδοξης και δημοτικής παράδοσης”.

Σας ευχαριστώ πολύ

Τιτής Σωτήριος

Φιλολογος

* Το κείμενο συντάχθηκε επ’ ευκαιρία αυτής και αναγνώστηκε από τον συντάκτη του στην εκδήλωση παρουσίασης του ιστορικού μυθιστορήματος του Σταμάτη Τσαρουχά «Το Ρόδο της Κυζίκου» (εκδ. Ανάπλους) στη Λάρισα, στις 5 Μαρτίου 2013.